

ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΟΡΔΟΥΑΙΔΗ

Με βάση την αναλογία στο ωρολόγιο πρόγραμμα της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά και τη σχετική φιλολογία στα δημόσια fora, είναι γενικώς αποδεκτό πως η μουσική εκπαίδευση στο δημόσιο σχολείο είναι υποτιμημένη και περιθωριοποιημένη. Παρ' όλα αυτά, η μουσική είναι δυναμικά παρούσα στην καθημερινότητα των μαθητών, αποτελώντας ταυτόχρονα και μία από τις πιο δημοφιλείς πτυχές των μεταξύ τους σχέσεων. Εκ των πραγμάτων, δε, διαθέτει μια ιδιαίτερη αμεσότητα, όταν πρόκειται για τη διακίνηση ιδεών. Εξετάζοντας τις θέσεις που καταθέτουν δημόσια οι μαθητές σχετικά με την ελληνική μουσική, συχνά παρατηρείται πως αυτές είναι ιδεολογικά φορτισμένες. Οι θέσεις αυτές διατυπώνονται με πλείστα όσα μέσα, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σε ιστοσελίδες, blogs κ.λπ.

Μελετώντας τα βιβλία μουσικής της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης συνειδητοποιούμε την ύπαρξη μιας συγκεκριμένης προσέγγισης και οπτικής, οι οποίες γίνονται εντονότερες όσο οι τάξεις προχωρούν. Τόσο τα βιβλία των μαθητών όσο και των καθηγητών χρησιμοποιούν ιδεολογικά φορτισμένες (αλλά συχνά έωλες) λέξεις-κλειδιά και κατευθυντήριες γραμμές. Επιπλέον, τα σχολικά βιβλία αντιμετωπίζουν τα μουσικά ζητήματα με τρόπο που βασίζεται και προάγει τη στερεότυπα, δίχως την απαραίτητα, έστω και κατ' ελάχιστον, επιστημονική τεκμηρίωση.

Εθνικισμοί και δεσποτισμοί

Στο επίκεντρο εντοπίζονται, συχνά αλληλοσυμπληρούμενοι, ένας ιδιότυπος μουσικός εθνικισμός κεφαλαιοποιώντας την ιστορική συνέχεια, αλλά και ένας δεσποτισμός. Συγκεκριμένα μουσικά είδη, εκ φύσεως συγκρητικά και ρευστά όσον αφορά τα αισθητικά τους όρια, εθνικοποιούνται. Παρουσιάζονται περιχαρακωμένα και περιγράφονται με σύνομους ορισμούς και μια απλουστευτική και αυταπόδεικτη διάθεση, χωρίς να εντάσσονται σε κάποιο πραγματιστικό ιστορικό πλαίσιο. Οι νοοτροπίες αυτές έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τις πηγές, αλλά και με την

ίδια τη μουσική πράξη, όπως αυτή αποτυπώνεται τόσο στην ιστορική δισκογραφία όσο και στην ενεστώσα προφορική παράδοση, στην οποία συχνά συμμετέχουν οι ίδιοι οι μαθητές. Γεννιέται, οπότε, το παράδοξο της ασυμφωνίας μεταξύ όσων διδάσκονται στο σχολείο με αυτό που συμβαίνει στην επιτέλεση στην οποία συμμετέχουν.

Επιπλέον, μουσικά είδη παρουσιάζονται ως «γενάρχεις» ενός μουσικού γενεαλογικού δέντρου, πότε ενδοκοινοτικού και πότε παγκόσμιου. Από την πρακτική αυτή απορρέει ένας έντονος δεσποτισμός και εθνικισμός, έναντι άλλων μουσικών εκφάνσεων, όπου ελλοχεύει το στερεοτυπικό δίπολο «ανώτερη-κατώτερη τέχνη». Οι νοοτροπίες αυτές οικοδομούν μία αξιακή πυραμίδα, εντός της οποίας:

- μουσικά είδη του ελληνόφωνου κόσμου νοούνται ως ανώτερα από κάποια άλλα ξένα,
- μουσικά είδη του ελληνόφωνου ή άλλου κόσμου «οφείλουν» την ύπαρξή τους σε άλλα (πάντα ελληνικά) είδη,
- μουσικά είδη (ελληνικά ή/και ξένα) παρουσιάζονται ως αισθητικά μη αυτόνομα, με την υπόστασή τους να εξαρτάται μόνο εφόσον φιλτραριστούν μέσα από τις θεωρίες που αφορούν το ανώτερο είδος της πυραμίδας.

Η υποτιθέμενη εξάρτηση πλείστον όσων μουσικών μορφωμάτων από τη βυζαντινή μουσική (η οποία προφανώς και νοείται ως γνήσια ελληνική, με το «ελληνική» εδώ να έχει αποκτήσει έναν στατικό χαρακτήρα εντός χιλιετιών *Ιστορίας*), σαφώς εξυψώνει τη δεύτερη, ανάγοντάς τη σε πνευματικό δημιουργημα όχι απλά μητροπολιτικό-πράγμα που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση-, αλλά αποκλειστικό. Αυτό είναι παρόλο για μια ιστορική περιοχή τόσο πλούσια σε ποικιλία διαχρονικών εκφράσεων τέχνης, και προπαντός αδικεί την ίδια τη βυζαντινή μουσική, περιορίζοντας την κριτική της αποτίμηση σε ευτελή «δοξολογία». Το βυζαντινό «στέμμα» εγκαθιστά αυτοδικαίως έναν ιδιόμορφο πατερναλισμό έναντι άλλων μουσικών ειδών. Κανείς δεν έχει σκεφτεί να σχολιάσει τις αντίστοιχες επιδράσεις, από άλλα είδη προς την εκκλησιαστική μουσική, παρ' όλο που αυτές δεν είναι καθόλου αμελητέες.

Η «εθνική μουσική» τοποθετείται εκτός ιστορικού πλαισίου, αναγόμενη σε αόριστα και αδιαμφισβήτητα «πρότυπα», με τη σχετική φιλολογία να κινείται συχνά στα όρια του μεταφυσικού. Υπάρχει όμως ακουστική μήνιμη που να μην εγγράφεται μέσα σε δεδομένα πολιτισμικά πλαίσια και να μην ανάγεται σε συγκεκριμένες επιρροές;

Δείγματα από τα σχολικά βιβλία

Η υποκατηγοριοποίηση του υλικού στα βι-

Σχολικές και Πολιτιστικές Εκδηλώσεις Α' - ΣΤ' Δημοτικού, Βιβλίο δασκάλου, σελ. 11

17.1 Μούσα που παίζει τρήχορδο ή πανδούρα

17.2 Λαούτο από αγιογραφία της Μονής Λουκούς

17.3 Μικρός ταμπουράς από τοιχογραφία του Θεοφίλου

17.4 Μ. Χιώτης με τετράχορδο μπουζούκι

Τετράδιο Εργασιών ΣΤ' Δημοτικού, σελίδα 35

βλία μουσικής του δημόσιου σχολείου είναι πολυεπίπεδη και πολυσύνθετη. Τα μέσα, δε, που συχνά χρησιμοποιούνται παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον. Χαρακτηριστικά παραδείγματα υποκατηγοριών και εργαλείων είναι τα εξής:

- Παρουσίαση διεθνών ιστορικών εξελίξεων, εξαιρετικά σύνθετων ως προς τις διαδικασίες τους, ως προϊόντα ελληνικής δράσης ή άμεσα συνφασμένων με τον «ελληνικό» πολιτισμό.
- Στιγματισμός όρων, όπως η λέξη πολυφωνία, η οποία χρησιμοποιείται ως αντίθετη της πράξης και χρησιμοποίηση της πρώτης για την υποστήριξη καταγωγικών σχημάτων. Έτσι, αντί η θεωρία να απορρέει από την

πράξη και να προσπαθεί να την παρατηρήσει οργανώνοντας κανόνες εξήγησης, η πράξη είναι αυτή που φαίνεται να μπορεί να προκύψει μόνο μετά την κατανόηση των θεωρητικών κανόνων.
- Παρουσίαση διεθνών ιστορικών εξελίξεων, εξαιρετικά σύνθετων ως προς τις διαδικασίες τους, ως προϊόντα ελληνικής δράσης ή άμεσα συνφασμένων με τον «ελληνικό» πολιτισμό.
- Στιγματισμός όρων, όπως η λέξη πολυφωνία, η οποία χρησιμοποιείται ως αντίθετη της πράξης και χρησιμοποίηση της πρώτης για την υποστήριξη καταγωγικών σχημάτων. Έτσι, αντί η θεωρία να απορρέει από την

ενιαία, στατική και αδιάσπαστη εντός ενός χρονικού πλαισίου 3.000 χρόνων. Μπορεί, δε, μόνο να επηρεάσει και ποτέ να επηρεαστεί.
- Αναφορές σε μεγάλα και ασαφή χρονικά σχήματα, με τη χρήση όρων όπως «βυζαντινά χρόνια» ή «αρχαία χρόνια».
- Χρήση μουσικών καταγραφών, αναφορών και μουσικών έργων από το εκκλησιαστικό ρεπερτόριο της ορθόδοξης λατρείας, όπου κανείς αντιλαμβάνεται μια κατηχητική διάθεση στα όρια της θρησκευτικής προπαγάνδας.
- Στην πλειονότητα των βιβλίων, οι μουσικές καταγραφές είναι μονοφωνικές και αφορούν μόνο στη μελωδία της φωνής (για

παραδείγματα, στο ανθολόγιο των έξι τάξεων του Δημοτικού). Δεν συμπεριλαμβάνονται οι ορχηστρικές εισαγωγές των τραγουδιών, τα μέρη των οργάνων ενδιαμέσως των στίχων, οι αρμονίες, οι δευτέρες και τρίτες φωνές και τα ρυθμικά σχήματα. Οι καταγραφές δεν αντιστοιχούν σε κάποια συγκεκριμένη πχογράφηση/εκτέλεση, αλλά παρουσιάζουν μια γενική και σαφώς υποκειμενική εικόνα για το μουσικό έργο.

■ Επανάληψη και εμμονή με αρχαίες ελληνικές προσωπικότητες, των οποίων οι θεωρίες έχουν αναθεωρηθεί και εξελιχθεί (Πυθαγόρας, Αριστοτέλες κ.ά., μονόχορδο, καθορισμός διαστημάτων μεταξύ των νοτών). Επιπλέον, συχνά το βάρος ρίχνεται σε αρχαίους φιλοσόφους, των οποίων ο λόγος λογίζεται ως πιο αξιόπιστος σε σχέση με τον πιο μουσικά και μουσικολογικά εξειδικευμένο λόγο άλλων προσωπικοτήτων.

■ Επνοημένες σύγχρονες μουσικές πραγματώσεις λογίζονται ως αρχαίες και ως κομμάτι μιας παράδοσης με ασαφή χρονικά και αισθητικά όρια.

■ Χρήση πηγών και τεκμηρίων αμφιβόλου προέλευσης ή αξιοπιστίας, όπως για παράδειγμα η χρήση πινάκων από έλληνες ή ξένους ζωγράφους.

Ορισμένα αντικατοπτριστικά παραδείγματα μέσα από τα βιβλία, από όλες τις βαθμίδες (Δημοτικό, Γυμνάσιο, Λύκειο), είναι τα παρακάτω. Σημειώνουμε πως δεν είναι δυνατόν να εξεταστούν αναλυτικά ένα προς ένα τα δείγματα αυτά, στο πλαίσιο ενός τέτοιου άρθρου. Η σχετική επιστημονική βιβλιογραφία, όμως, είναι εκτενέστατη και έχει ήδη απαντήσει τα ζητήματα αυτά.

Στο «Βιβλίο Μαθητή Γ' και Δ' Δημοτικού», στο κεφάλαιο με τίτλο «Γνωρίζοντας τα ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα» (σελίδες 73-76), γίνεται αντιληπτό πως δεν είναι δυνατόν να εξεταστούν αναλυτικά ένα προς ένα τα δείγματα αυτά, στο πλαίσιο ενός τέτοιου άρθρου. Η σχετική επιστημονική βιβλιογραφία, όμως, είναι εκτενέστατη και έχει ήδη απαντήσει τα ζητήματα αυτά.

Στο «Βιβλίο Μαθητή Γ' και Δ' Δημοτικού», στο κεφάλαιο με τίτλο «Γνωρίζοντας τα ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα» (σελίδες 73-76), γίνεται αντιληπτό πως δεν είναι δυνατόν να εξεταστούν αναλυτικά ένα προς ένα τα δείγματα αυτά, στο πλαίσιο ενός τέτοιου άρθρου. Η σχετική επιστημονική βιβλιογραφία, όμως, είναι εκτενέστατη και έχει ήδη απαντήσει τα ζητήματα αυτά.

Στο «Βιβλίο Μαθητή ΣΤ' Δημοτικού», στη σελίδα 29, διαβάζουμε: «Με την κατάκτηση του ελλαδικού χώρου από τους Ρωμαίους τα μουσικά πράγματα δεν αλλάζουν. Οι Ρωμαίοι διατηρούν τις βάσεις της ελληνικής μουσικής τόσο στη θεωρία όσο και στα όργανα. Επειδή όμως η Ρώμη ήταν η στρατιωτική υπερδύναμη της εποχής, η μουσική γίνεται πιο πομπώδης και επιβλητική και εξοικονομεί να έχει εξέχουσα θέση τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική ζωή». Η σύγχυση που προκαλούν τέτοια αποσπάσματα είναι τόσο μεγάλη και πολυεπίπεδη που δεν είναι δυνατό να αναλυθεί στο πλαίσιο του ανά χειράς άρθρου. Σημειώνουμε, απλώς, τα μεγάλα ιστορικά «κενά» στην εθνική αφήγηση (στο

σχολείο και εκτός αυτού), όταν οι πολιτικές κρατικές δομές δεν υπήρξαν «ελληνικές» ή εύκολο να νοηθούν ως τέτοιες.

Στο «Τετράδιο Εργασιών ΣΤ' Δημοτικού», στη σελίδα 13, διαβάζουμε: «Στο τραγούδι *Παιδιά, της Ελλάδας Παιδιά* των Μ. Τραϊφόρου και Μ. Σουγιούλ που έχει συνθέσει όσο κανένα άλλο με το έπος του '40 χρησιμοποιήθηκε η γνωστή και αγαπημένη μελωδία του ερωτικού τραγουδιού *Ζεφρά* με στίχους όμως εμπνευσμένους από τον αγώνα των Ελλήνων στα βουνά της Αλβανίας. Περίπου κάτι αντίστοιχο συμβαίνει με τα ιδιόμελα ή προσόμοια της βυζαντινής μουσικής που είναι ψαλμοί με το ίδιο μέλος αλλά διαφορετικό κείμενο». Εδώ παρατηρείται μια αόριστη και απλουστευτική αντίστιξη δύο ειδών, όπου υπονοείται η αντιγραφή από το πρώτο ενός φαινομένου που συμβαίνει στο δεύτερο.

Στο «Βιβλίο Μαθητή Β' Γυμνασίου», στη σελίδα 76, διαβάζουμε: «Το ελληνικό δημοτικό τραγούδι είναι κατά βάση μονοφωνικό. Γεννήθηκε από τον άνθρωπο λαό και απευθύνεται σε αυτόν. Αναπτύχθηκε παράλληλα με τη βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική και δέχτηκε τις επιδράσεις της. Οι τρόποι της δημοτικής μουσικής έχουν μεγάλη συγγένεια με τους ήχους της βυζαντινής και αποδίδονται καλύτερα με τη βυζαντινή σημειογραφία, με

εξαιρέσεις τις μελωδίες των συνοδοιποτικών οργάνων, που είναι σχεδόν αδύνατον να αποδοθούν με αυτήν». Η παράλληλη αφήγηση δημοτικού τραγουδιού και βυζαντινής μουσικής είναι κάτι το παλαιό, αποσκοπεί στη σύνδεση των δύο (με «δεσποτή» στις μεταξύ τους σχέσεις πάντα τη βυζαντινή μουσική), αλλά έχει μετεθεί αναλυτικά τα τελευταία τουλάχιστον 50 χρόνια, στο πλαίσιο των ερευνών που καταπίνουνται με το ιδεολόγημα της ιστορικής συνέχειας.

Στο «Βιβλίο Μαθητή Γ' Γυμνασίου», στη σελίδα 54, διαβάζουμε ότι «οι μουσικές ρίζες του ρεμπέτικου ανήκουν στη βυζαντινή μουσική και στο δημοτικό τραγούδι του ελληνικού πληθυσμού της Μικράς Ασίας και των νησίων του Αιγαίου». Λέξεις όπως «ρίζα» είναι εξαιρετικά προβληματικές για την κατανόηση πολιτισμικών φαινομένων. Σε κάθε περίπτωση, η επιστημονική βιβλιογραφία δεν έχει ακόμη «απαντήσει» τι είναι ρεμπέτικο.

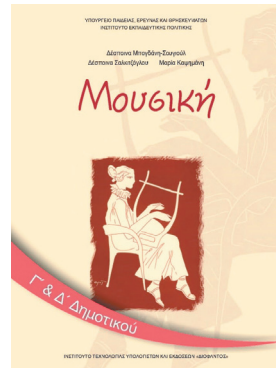
Στο ίδιο βιβλίο, στη σελίδα 55: «Μεγάλοι μουσικοί, όπως οι Μάνος Χατζιδάκις, Μίκης Θεοδωράκης και Νίκος Μαμαγκάκης, έγραψαν – με βάση το ρεμπέτικο – τραγούδια, που δεν είχαν καμία σχέση με το περιθώριο και συνέβαλλαν με τον τρόπο αυτό στην απαλλαγή του ρεμπέτικου από την έννοια του περιθωριακού τραγουδιού και τη μουσική “νομιμοποίησή” του, πράγμα για το οποίο, αν και πάσιχιν από καιρό οι Μάρκος Βαμβακάρης, Απόστολος Χατζηχρήστος, Βασίλης Τσιτσάνης, Μανώλης Χιώτης κ.ά., δεν το είχαν κατορθώσει». Κανένα από τα δύο επίπεδα της παραπάνω πρότασης δεν ανταποκρίνεται στην ιστορική πραγματικότητα.

Στο «Βιβλίο Μαθητή Α' Λυκείου», στη σελίδα 65, διαβάζουμε: «Ετσι, παρότι οι γραπτές μαρτυρίες είναι ελλιπείς για την Α' χιλιετία και το πρόβλημα της μεταγραφής και ορθής

ανάγνωσης των παλαιών χειρογράφων της Β' χιλιετίας παραμένει πάντα αρκετά σκοτεινό, είναι αναντίρρητα βέβαιο ότι η σημερινή ελληνική εκκλησιαστική αλλά και η λαϊκή μουσική διατήρησαν όλα τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά της “ελληνικότητάς” τους στη συνέχεια των αιώνων». Τα χαρακτηριστικά αυτά, και το κριτήριο του διαχωρισμού τους σε ουσιαστικά και μη, δεν παρατίθενται ποτέ.

Στο ίδιο βιβλίο, στη σελίδα 72: «Όπως όταν αναφέρεται κανείς σε αρχαίους πολιτισμούς δεν είναι σε θέση να αποδώσει με βεβαιότητα μια επιστημονικά ανακάλυψη ή ένα φιλοσοφικό προβληματισμό στον ένα λαό ή στον άλλο, έτσι και το ερώτημα πότε και από πού ξεκίνησε ο φιλοσοφικός στοχασμός για τις τέχνες, και συγκεκριμένα για τη μουσική, δεν είναι δυνατόν να απαντηθεί με βεβαιότητα. Ωστόσο, ο φιλοσοφικός στοχασμός για τις τέχνες συναντάται για πρώτη φορά στα κείμενα των Αρχαίων Ελλήνων, οι οποίοι από τον 5ο αιώνα π.Χ. επιδίδονται στη μελέτη των τεχνών, παρ' ότι ανάλογοι προβληματισμοί καταγράφονται από τον 6ο π.Χ. αιώνα».

Οι αναφορές στα βιβλία του σχολείου αγνοούν τη διεθνή βιβλιογραφία, η οποία εδώ και δεκαετίες έχει εξετάσει και αναλύσει διεξοδικά πολλά από τα ζητήματα τα οποία θίγονται στις σελίδες των σχολικών βιβλίων. Εχει επι-

Το εξώφυλλο του Βιβλίου μαθητή Γ' και Δ' Δημοτικού

στο πανεπιστήμιο. Ηδη, στο σημείο αυτό υπογραμμίζεται ένα πρόβλημα στη σύνδεση σχολείου-πανεπιστημίου. Δεν γνωρίζουμε να υπάρχει άλλο γνωστικό αντικείμενο στη συστηματική εκπαίδευση όπου να παρακάμπεται σε τόσο μεγάλο βαθμό η επιστημονική έρευνα που έχει πραγματοποιηθεί, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Το βέβαιο είναι πως σε ό, τι αφορά τη μουσική παιδεία η προτεραιότητα δίνεται σε σχήματα ιδεολογίας, που δεν βοηθούν την κατανόηση πολιτισμικά σύνθετων φαινομένων, όπως αυτό της μουσικής.

Η επανεξέταση του περιεχομένου και της νοοτροπίας της διδασκαλίας της μουσικής στο δημόσιο σχολείο είναι παραπάνω από αναγκαία, πολλώ δε μάλλον στη σημερινή εποχή που παρατηρείται ραγδαία αύξηση των εθνικιστικών τάσεων παγκοσμίως.

Ο Νίκος Ορδουαίδης είναι μουσικολόγος, επιστημονικός συνεργάτης στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Εκτός άλλων έχει γράψει: «Η δισκογραφική καριέρα του Βασίλη Τσιτσάνη» (Ιανός, 2014), «Η εποχή του ρεμπέτικου: το λαϊκό πιάνο» (Πριγκιπέσσα, 2018). Από τις εκδ. Bloomsbury Academic Έχει κυκλοφορήσει το «Musical nationalism, despotism and scholarly interventions in Greek popular music» (2021)

ΜΟΥΣΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

ΜΙΑ ΣΕΙΡΑ ΜΕ ΜΥΘΟΥΣ, ΠΑΡΑΝΑΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑΣ